

HUR FÅR VI EN RIKTIGT BRA SKOLA?

Sammanfattning från
Timbros skolkonferens
18 november 2011

ANDERS LUNDBERG

www.timbro.se/innehall/isbn=9175668642&flik=4

NOVEMBER 2011

TIMBRO

© Författaren och Timbro 2011

ISBN 978-91-7566-864-2

www.timbro.se

info@timbro.se

[<www.timbro.se/innehall/?isbn=9175668642>](http://www.timbro.se/innehall/?isbn=9175668642)

Innehåll

Förord	4
Vad utmärker ett bra skolsystem?	6
Vad spelar roll – egentligen?	7
Svensk skola – ett problembarn	10
Från flum till kunskap.....	10
Hur vet vi hur bra (eller dålig) skolan är?.....	12
Hur får vi bra lärare?	13
När läraryrket blev lågstatus.....	13
Effekterna av brist på bra lärare	15
Så får vi bra lärare.....	15
Hur utvärderar och kvalitetssäkrar vi skolan?	18
Finland – ruset av framgång hindrar utveckling	18
Danmark – gärna fritt, men alltid vinstfritt.....	18
Nederländerna – frihet inom kvotsystem.....	19
Skolsystemet som marknad.....	19
Driftsformens betydelse	21
Reglering av skolan	22
Den viktigaste faktorn för en kvalitativ svensk skola	22
Sammanfattning och slutsatser.....	24
Referenser	26

Förord

Det gjordes en mängd stora skolreformer runt 1990, och samtliga har varit mycket omdebatterade sedan dess. Nu genomförs det återigen stora reformer på skolans område. Är dessa tillräckliga eller bara ett första steg på vägen? Situationen är på många sätt alarmerande: I dag går en femtedel av alla elever ut grundskolan utan godkänt, och enligt Skolinspektionen brister mer än sex av tio grundskolor i kvalitetsarbetet. För gymnasieskolorna brister resultatuppföljningen och kvalitetsarbetet i över hälften av skolorna. Nästan var fjärde femteklassare anser att skolarbetet är ointressant.

Under 2000-talet präglades debatten, mycket grovt förenklat, av idékampen mellan flumskolan och kunskapsskolan, och sedan alliansregeringen tillträdde får man säga att kunskapsskolan vann. När debatten nu går vidare är innehållet därför delvis annorlunda, men intensiteten tycks vara densamma.

Självklart är det så att skolan, en av våra viktigaste institutioner, engagerar. Det är uppenbart att den svenska skolan (men inte bara den svenska skolan) har problem. Det negativa i debatten är att vi tycks prata om precis allt, hela tiden, som om allting var lika viktigt.

Den 18 november 2011 ordnade därför Timbro en halvdagskonferens om skolan. Konferensen föddes ur en tanke: Vad är det som borde vara i fokus? Ett sätt att hitta svaret är, som så ofta, att lyfta blicken från det specifikt svenska. För svenska elever är inte unika, det finns en hel del inspiration att hämta från andra länder. Var finns världens bästa skola – och hur kan vi i Sverige nå toppen?

Anders Lundberg har under sommaren och hösten 2011 arbetat extra på Timbro som researcher inom välfärdsfrågor. På Timbros uppdrag har han sammanfattat konferensen i denna skrift.

Deltog som talare under konferensen gjorde filmaren **Martin Borgs**, som bland annat ligger bakom skolfilmen "Fy fan vad vi är bra!", **Metta Fjelkner**, ordförande för Lärarnas Riksförbund, den tidigare skolpolitikern **Mats Fält**, som skrivit rapporten "Valfrihetens gränser", **Magnus Henrekson**, professor i nationalekonomi, **Anders**

Morin, ansvarig för välfärdsfrågor på Svenskt Näringsliv, **Eva Nisser**, konsult inom strategisk utbildning, läraren **Lisa Rönnbäck** som är författare till rapporten *Förstatligande – ingen quickfix för skolan*, **Jonas Vlachos**, docent i nationalekonomi, samt statssekreterare **Bertil Östberg**, Utbildningsdepartementet. Konferensen modererades av undertecknarna till detta förord.

Stockholm november 2011

Eva Cooper, ansvarig för Timbros välfärdsprogram

Håkan Tribell, chef för Timbro Idé

Vad utmärker ett bra skolsystem?

Få ämnen är så heta i den politiska debatten som skolan. Tillsammans med vård och omsorg är skolan den eviga kähästen när de politiska ideologierna brakar samman. Att det är på det sättet är högst rimligt – i alla länder, för alla människor, är en god utbildning förmodligen det viktigaste grundfundamentet på vägen mot en bättre levnadsstandard. Alla är måna om en god utbildning, inte bara för vår egen skull utan också för vår omgivnings skull, våra barn och barnbarn.

Skolfrågans storhet är inte begränsad till det faktum att den är viktig. Det är dessutom något som de allra flesta tycker något om, och anser sig vara kvalificerade att tycka om. Vi har alla, i någon form, gått i skolan och det gör det så mycket lättare för oss att ha en åsikt om densamma.

Vad är då ett bra skolsystem? Av naturliga skäl tvista de lärde ännu om svaret på denna komplexa fråga, men några övergripande faktorer som kan tänkas påverka skolans kvalitet kan ändå skiljas ut. Dessa dominerar såväl svensk som internationell skoldebatt:

- Etnicitet och socioekonomisk bakgrund
- Resurser
- Driftsformer – privat eller offentligt
- Vinst eller vinstförbud
- Valfrihet
- Lärare och ämneskunskap.

Vad spelar roll – egentligen?

Vilka faktorer spelar egentligen roll för ett skolsystems förutsättningar att ge elever en god utbildning? Det visar sig att de flesta av de mest omdiskuterade faktorerna saknar större betydelse. I stället är det lärarna som är nyckeln till ett framgångsrikt skolsystem.

Resurser har länge varit ett tungt slagträ i välfärdsbråket om skolan. Antalet elever per klass, kostnaden per elev, antal klasser per skola, antalet lärare per elev och så vidare, anses ofta vara ett representativt mått på skolans kvalitet. Det finns emellertid flera studier som visar att så inte är fallet. Skolor som har högre ersättningar kan ha lägre kvalitet, och vice versa.¹ Skillnaderna mellan kostnader för kommuner varierar kraftigt, mellan 60 000 kr/elev och 108 000 kr/elev 2006/2007. När det gäller lärartäthet och prestationer är sambandet endast belagt för yngre årskurser.² Värt att notera är att variationen i resurser har minskat sedan kommunaliseringen.³ Vidare visar OECD-jämförelser att Sverige är ett av de OECD-länder som spenderar mest på skolan; bara sex länder lägger mer. Finland, som har världens erkänt bästa resultat i ett flertal olika studier, lägger betydligt mindre på skolan.⁴ Hypotesen att skolans problem kan härledas till resursbrist torde därmed kunna avskrivas.

Etnicitet och socioekonomisk bakgrund, och särskild segregation på basen av dessa skillnader, är ett ofta använt argument till varför svensk skolas resultat går utför. Inte heller för detta finns något vetenskapligt stöd. Segregation förekommer och ökar, men denna har inte negativt påverkat resultatet för eleverna, vilket bekräftas av Skolverket som i en rapport från 2006 konstaterar att betydelsen av dessa faktorer inte har ökat i betydelse, och inte kan förklara skillnaderna i svensk skola. Böhlmark

¹ Fölster, Morin & Renstig (2009).

² Lärarförbundet (2010).

³ Fölster, Morin & Renstig (2009).

⁴ Ibid.

och Holmlund från SNS får liknande resultat, och konstaterar att det är valet av skola snarare än familjebakgrund som påverkar studieresultat.⁵

Det finns inga studier som visar på att förekomsten av alternativa driftsformer, vinstförbud eller valfrihet förbättrar eller försämrar ett skolsystems prestation.

I stället är det lärandet och pedagogiken som är avgörande, oavsett vilket högpresterande skolsystem man tittar närmare på. Världens mest inflytelserika managementkonsultbyrå McKinsey & Company presenterade 2007 en omfattande kartläggning av världens skolsystem och drog slutsatsen att tre faktorer är överlägset viktigast för att bygga ett bra skolsystem:

1. Se till att rätt personer blir lärare
2. Ge dessa ändamålsenliga verktyg och utbildning för sitt uppdrag
3. Anpassa systemet för att kunna hjälpa varje elev i sin individuella utveckling.⁶

Dessa tre faktorer är gemensamma för alla framgångsrika skolsystem, som i övrigt skiljer sig åt rätt mycket. Det visar sig att faktorer som driftsform, vinstförbud, pedagogiska metoder och andra strukturer har relativt liten betydelse, vilket illustreras av det faktum att privata aktörer i skolsektorn inte orsakat någon större förändring i någon riktning, varken positiv eller negativ.⁷

Vidare konstaterar både McKinsey och forskare att en gemensam målbild och höga förväntningar är en förutsättning, både för den högpresterande eleven och dennes skolsystem. Verksamheten ska baseras på tydliga mål som kan mätas och som accepteras av alla inblandade i verksamheten. Till detta kommer behovet av ett kvalitativt ledarskap.⁸ Eleven å sin sida behöver ha höga förväntningar på sig från såväl lärare och rektor som föräldrar. Detta är en mycket viktigare faktor än

⁵ Böhlmark & Holmlund (2011).

⁶ McKinsey & Co (2010).

⁷ Böhlmark & Holmlund (2011).

⁸ Fullan (2010).

exempelvis elevens bakgrund, vilket visar att elever inte nödvändigtvis behöver begränsas av sin etnicitet eller socioekonomiska status.⁹

I denna konferens om svensk skolas framtid belyser vi de två viktigaste faktorerna för svensk skolas kvalitet, baserat på de slutsatser som kan dras från aktuell forskning:

- Hur ska vi få riktigt bra lärare?
- Hur ska skolan utvärderas och kvalitetssäkras?

Först ställer vi emellertid frågan: Vad är problemet med svensk skola?

⁹ Grosin (2004).

Svensk skola – ett problembarn

Den borgerliga regeringen har sedan tillträdet haft en hög svansföring i skolfrågan, och budskapet har varit glasklart; det ska bli ordning på svensk skola. Den så kallade flumskolan ska bytas ut mot kunskapsskolan, men debatten har snarare dominerats av diskussioner om ordning och reda, mobiltelefoner och kepsar. Bertil Östberg är statssekreterare hos utbildningsminister Jan Björklund och bekräftar slutsatserna från McKinseys rapport och ifrågasätter den svenska skolans nuvarande pedagogik.

– Problemet måste inses, och dess vidd måste förstås. Vi vet helt säkert att resultaten i svensk skola försämras och kunskaperna sjunker. PISA, TIMMS och andra internationella jämförelser visar sjunkande resultat. Det är inte tillfälliga försämringar utan en långsiktig trend. Vår tidigare starkaste gren, läsförståelse, har vi nu tappat nästan helt.

Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) och Programme for International Student Assessment (PISA) är två internationella tester för grundskoleelever och testar bland annat kunskaper i matematik, teknik och läsförståelse i det egna språket. Trenden för Sverige har varit deprimerande – vi tappar positioner för varje år som går och placerar oss inte mer än genomsnittligt i en jämförelse med andra OECD-länder.

Från flum till kunskap

– I Sverige har lärarna en mer passiv roll och det är mycket eget arbete på lektionerna. Det blir väldigt lite diskussion och kontroll av att eleverna hänger med, och lärarna har ingen översikt av elevernas kunskap. Det är också en tydlig skillnad mellan Sverige och de länder som ligger bra till – där har läraren kontroll, och ämnet i fråga diskuteras i klassrummet.

– Det vi måste förändra är det som händer i varje klassrum, där undervisningen sker. Lärare ska bli mer aktiva, bedriva mer aktiv undervisning. Det måste också implementeras!, säger Bertil Östberg.

Att stärka lärarna är med andra ord ett tydligt huvudfokus i arbetet med att förbättra skolan. Enligt Bertil Östberg handlar det på lång sikt om att stärka rekryteringen till lärarutbildningen och höja kompetensen på lärarstudenterna. På kort sikt krävs dock fler åtgärder. Av de lärare som är aktiva i dagens skola är en mycket stor andel utbildade under 1990-talet och början av 2000-talet, en tidsperiod förknippad med en försvagad och lågkvalitativ lärarutbildning. För att inte kvalitetsbristerna i lärarutbildningen ska få negativa efterverkningar på skolan måste därför lärare erbjudas möjligheter att lappa hål i sin utbildning genom läraryft och kompetensutveckling, något som regeringen satsat på.

Bertil Östberg tror inte att ordningsproblemen är en fundamental del av svensk skolas problem, utan snarare ett symtom.

– Att ge lärare rätt att ta hand om mobiltelefoner kanske är nödvändigt, men inget som förändrar den svenska skolan i grunden.

Inte heller kommer friskolorna att stå för lösningen på problemen. Bertil Östberg refererar till SNS studie från 2011 som visat att effekten av konkurrens för kvalitetshöjning sannolikt är liten.

– Konkurrens är inte en lösning på skolans kvalitetsproblem, vilket också stöds av internationella erfarenheter. Det finns ingen korrelation mellan konkurrensutsättning och framgångsrika skolsystem.

Hur kommer det sig att konkurrensen inte driver på kvalitetsutveckling? Bertil Östberg anger två huvudsakliga skäl:

– För det första styrs föräldrars och elevers val i liten utsträckning av kvalitet. Val av skola styrs av elevsammansättningen, vilket bland annat visats i avhandlingar från Stockholm och Örebro universitet. För det andra finns också en stor tröghet på utbudssidan, eftersom skolor sällan läggs ned. Dåliga skolor borde läggas ned för att stimulera kvalitetsutveckling, men i realiteten är det för politiskt jobbigt att lägga ned skolor. Således kommer inte konkurrens att lösa skolans problem, det krävs förändrad undervisning, och det kommer att ta tid.

Hur vet vi hur bra (eller dålig) skolan är?

Filmaren Martin Borgs presenterade i år filmen "Fy fan vad vi är bra!", om kvaliteten på svensk skola. I ett försök att avgöra vilka som lyckas bra har han rankat tusentals skolor utifrån statistiska kvalitetsmått. Tre huvudsakliga mått har använts:

1. Hur ser betygen ut?
2. Hur har slutbetygen utvecklats efter nian?
3. Får man jobb/utbildning efteråt?

– Det man vill se är ju hur betygen ser ut i förhållande till de nationella proven, men det går inte! Att mäta resultat i skolan snarare än resurserna vi stoppar in i skolan, används inte i dag. Det som är gemensamt för rektorer på misslyckade skolor är att de saknar kunskap om att man kan mäta resultat. Då benchmarkar man inte heller, och föräldrarna utövar inget tryck. Föräldrarna måste kunna utöva tryck underifrån, men då måste de även ha beslutsunderlag i form av relevanta resultat! säger Martin Borgs.

Bertil Östberg håller med om att skolan måste kunna utvärderas, men vill lägga huvudansvaret på rektorerna. De måste vara närvarande ledare och ansvara för att den egna skolan utvärderas efter hur elevernas kunskap utvecklas. Martin Borgs vill hellre ge brukarna, föräldrarna och eleverna, starkare verktyg.

– Det finns egentligen bara två sätt för brukare att påverka: att protestera eller att byta skola. För båda dessa strategier krävs underlag. Man måste få veta hur ens skola presterar!

Bertil Östberg förklarar avsaknaden av mätverktyg med att det har varit kontroversiellt att mäta i skolan.

– Det är klart att alla inte gillar resultat och mätning, men vi ser en förändring mot att det blir mer accepterat och sen även välkommet. Dessutom är bättre mätmetoder på gång, som fler nationella prov i både SO- och NO-ämne. Mätningen måste dessutom vara progressiv och följa elevers utveckling. Kan skolor på ett bra sätt hjälpa elever att förbättra sig? Det är det vi hoppas. Det är lätt att lägga ansvaret för dåliga resultat på eleven, på individen, men det är alltid skolans ansvar att alla elever når målen.

Hur får vi bra lärare?

Det verkar inte råda några tveksamheter om att nyckeln till skolans framgång är duktiga lärare. McKinsey & Co skriver i sin rapport (2010) att "ett skolsystems kvalitet kan aldrig överstiga kvaliteten på dess lärare". Däri ligger också orsaken till den svenska skolans problem med sviktande resultat och ojämlikhet. Läraren Lisa Rönnbäck skjuter i sin rapport *Förstatligande – ingen quickfix för skolan* in sig på de som tror att ett återförstatligande är en patentlösning på skolans problem.

I sin rapport skriver Lisa Rönnbäck om att argumenten för återförstatligande är desamma som användes för att driva igenom kommunaliseringen. Den statliga skolan ansågs vara stel och byråkratisk med brist på förståelse för de lokala och individuella behoven hos enskilda skolor och elever. Det bidrog till en bristande likvärdig utbildning för Sveriges elever och en orättvis resursfördelning, utifrån de enskilda skolornas behov.

– Likvärdigheten är på dekis, alla barn får inte en likvärdig utbildning. Skillnaderna går inte mellan kommuner, utan inom och mellan skolor.

När läraryrket blev lågstatus

Samtidigt som skolan kommunaliserades sjönk läraryrkets status kraftigt. Huruvida det är en korrelation eller en kausalitet är svårt att säga, men klart är att läraryrkets lägre status är ett av den svenska skolans huvudproblem.

– Den största framgångsfaktorn för alla skolor är duktiga metodiklärare. Det handlar om att läraren kan en uppsättning metoder i sitt ämne, som gör att förväntningarna kan sättas högt, säger Lisa Rönnbäck.

Magnus Henreksson, professor i nationalekonomi, tvekar inte att lägga skulden för lärarkårens urholkade status på politiska krafter.

– Mycket kan relateras till viljan att undergräva lärarkårens ställning. Det hela för tankarna till jantelagen och kulturrevolutionära krafter, "du ska inte tro att du är något". I dag har lärare ingen auktoritet.

Lisa Rönnbäck lyfter också lönesättningspolitiken som en viktig faktor för läraryrkets låga status.

– Löneutjämningspolitiken är ett problem! Det anses inte rimligt att en bra lärare ska få bättre betalt i Sverige i dag.

I detta instämmer Metta Fjelkner, ordförande i det ena lärarfacket, Lärarnas Riksförbund. Förutom låga löner, anser hon att lärarutbildningens låga status är ett allvarligt problem.

– Dagens lärarstudenter blir ofta lärare som tredje- eller fjärdehandsalternativ. Behörigheten måste åter bli ett begrepp i svensk skola, vem som helst ska inte kunna undervisa svenska elever. I dagsläget undervisas 8 procent av svenska elever i matematik av lärare som saknar eftergymnasial utbildning. I Finland har man behållit lärarnas status genom att stärka lärarkårens ställning. I Sverige används bara drygt 50 procent av resurserna till undervisning.

Eva Nisser, konsult inom strategisk utbildning, tycker att det är rent ut sagt dumt att fokus är på något annat än lärare. Lärare är nyckeln till ett framgångsrikt skolsystem och bör därför vara föremål för våra insatser för en bättre skola.

– Man diskuterar för många frågor samtidigt, och tappar fokus. Vi borde fokusera på det enda som är viktigt: lärare. Vi måste sätta ett mål: efter genomgången skola ska varje elev ha nått sin maximala nivå, utifrån personliga förutsättningar. Elever som inte hjälps av skolan hamnar i ett utanförskap.

– På grund av bristande kvalitet i utbildningarna för lärare de senaste 20 åren, är minst hälften av nu aktiva lärare inte optimalt rustade för sin yrkesutövning.

Det är inte bara bristande kvalitet i utbildningen som duktiga unga människor att vilja bli lärare. Avsaknaden av karriärmöjligheter påverkar också, säger Eva Nisser.

– Det är konstigt att man förväntar sig att dagens ungdomar ska acceptera att vara lärare resten av sitt liv. Det finns ingen progression i karriären för lärare. Det måste gå att göra andra saker och sedan komma tillbaka till skolan.

Effekterna av brist på bra lärare

Anledningen till att elevernas resultat försämras är knappast ett uttryck för lägre intelligens hos våra yngre generationer (forskning visar att IQ snarare ökat). Det handlar mer om ett misslyckande från skolan när det gäller att hjälpa eleverna att utveckla sina kunskaper.

– Oftast är det eleven som får klä skott för systemets misslyckande. Lärare, som står där utan verktyg, känner stor frustration över att inte kunna hjälpa sina elever, för de saknar verktyg.

Resultatet blir förödande. När elever i tidigare årskurser inte lär sig läsa eller skriva har de ingen möjlighet att i högre årskurser hänga med i undervisningen. Det förväntas att du kan läsa bra i årskurs 6, ett krav som långt ifrån alla lever upp till.

– Hur ska elever kunna inhämta egen kunskap när de inte kan läsa ordentligt? Omöjligt! Däri har vi orsakerna till att så många unga människor känner sig utanför i dag. De har inte fått en vettig utbildning, och har aldrig fått en chans att ta sig in i vuxenlivet.

Magnus Henreksson tvekar inte att ta i.

– Den svenska skolan och flumpedagogiken cementerar klasskillnader och ojämlikhet. Pedagogiken fungerar inte, men de elever som har studiemotiverade föräldrar klarar sig ändå. De som inte har stödet hemifrån klarar sig inte.

Varför protesterar inte föräldrar och elever när undervisningen inte håller önskad kvalitet?

– Man antar att lärarna i barnens skola vet hur de ska undervisa och behärskar vad som sker i skolan, men så är inte fallet. Lärarstudenterna har, i värsta fall, helt fått plocka ihop sin egen lärarutbildning utifrån egen bedömning av vad som är relevant, säger Lisa Rönnbäck.

Så får vi bra lärare

Att satsa på bra lärare är något som alla är överens om måste ske på både kort och lång sikt. Genom en stärkt lärarutbildning, där de bästa studenterna går en

högkvalitativ lärarutbildning, kan lärarkåren bli avsevärt vassare och bättre på sitt uppdrag.

– Vi behöver en totalt reformerad lärarutbildning, som är hårt konkurrensutsatt, och en elitutbildning. Det går inte att reformera befintliga utbildningar, de är för cementserade i sin struktur, säger Eva Nisser.

Vad gör vi med alla de lärare som redan är färdigutbildade och jobbar i dagens skola? Enligt Magnus Henrekson ser det mörkt ut.

– För de lärare som inte har bra utbildning i dag, finns ingen total räddning. Man måste få en bra utbildning från början.

Detta är dock inget han tycker står oemotsagt; regeringen satsar redan i dag på lärarlyft och kompetensutveckling för lärare, en ambition som även oppositionen delar.

Rekryteringen till lärarutbildningen samt kvaliteten på utbildningen är två viktiga faktorer, men inte de enda som påverkar läraryrkets status. Vilka faktorer, som påverkar lärarnas professionella position, ligger inom politikens räckvidd?

Lisa Rönnbäck tror att lönesättningen är viktig, både som faktisk motivation och som en signal från politiken till samhället att läraryrket är ett högstatusyrke.

– Jag tror på differentierad lönesättning, särskilt de allra duktigaste. De som är bra ska ha ett jättepåslag på lönen, de andra inget alls. Den som inte presterar bra ska inte ha löneförhöjning. Elever i dagens skola vill inte bli lärare, de ser hur lärare sliter hårt och får skit från andra elever, föräldrar med flera. Vi måste skicka signalerna att läraryrket har hög status.

Magnus Henrekson håller med om att lärarkollektivet behöver högre lön på längre sikt. Däremot tror han inte på differentierad lön.

– Det är för svårt att mäta skillnader i kvalitet mellan lärare, och därför är mer differentierad individuell lönesättning inte aktuell. Autonomi är viktigare. Dock måste lärarkollektivet ha lön i paritet med exempelvis ingenjörer.

Sist men inte minst måste lärare som inte lever upp till kraven kunna kastas ut från skolan, på samma sätt som läkare som missköter sig förlorar sin legitimation. När

man accepterar att lärare inte upprätthåller kvaliteten på undervisningen, är det indirekt en signal om att det är okej att inte prestera som lärare.

– Lärare som inte är bra ska inte vara lärare i skolan, och det är skolledarens ansvar att se till detta. Först åtgärdsprogram. Ger inte det effekt ska en lärare få en varning, och sedan avskedas, säger Lisa Rönnbäck.

Hur utvärderar och kvalitetssäkrar vi skolan?

I ett internationellt perspektiv är den svenska modellen med offentligt finansierade, vinstdrivande friskolor näst intill ett unikum. Frågan om hur skolor följs upp och utvärderas är högaktuell i Sverige. Tyresö kommuns förra skolkommunalråd Mats Fält besökte för Timbros räkning Finland, Danmark och Nederländerna för att undersöka synen på skolsystem, friskolor och hur skolan ska utvärderas och följas upp.

Finland – ruset av framgång hindrar utveckling

I Finland är friskolor relativt ovanligt och cirka 2 procent av grundskoleeleverna går i fristående skola. På gymnasienivå är andelen något högre, närmare 10 procent i den teoretiskt inriktade gymnasieskolan. Innan PISA-siffrorna pågick en omfattande debatt i Finland liknande den i Sverige nu: utbildningen är dålig och blir allt sämre, näringslivet klagar. När internationella jämförelser visade att man var bland de bästa i världen, avblåstes debatten. Däremot förstod man först inte varifrån framgången kom. Den största farhågan just nu är risken att framgången orsakar bromsad utveckling, och friskolefrågan är ett exempel på en fråga som i princip helt avskrivits från agendan. Resonemanget ”ändra inte ett vinnande koncept” är förhärskande.

Danmark – gärna fritt, men alltid vinstfritt

I Danmark finns ett friskolesystem, men till skillnad mot Sverige med ett förbund mot vinster. Överskott av verksamheten ska återinvesteras i verksamheten. Dessutom finns en regel om en skolbyggnad per enhet, vilket förhindrar koncerner. Motsvarigheter till Kunskapskolan, Sveriges största skolkoncern, är med andra ord helt frånvarande i Danmark. Detta utesluter inte att skolor samverkar, men det sker snarare i nätverk. En annan skillnad mot Sverige är att avgifter tas ut från föräldrarna. Minst 12 procent av kostnaderna ska täckas av alternativa inkomster,

huvudsakligen från föräldrar, frivilligarbete och sponsorer. I dag ger staten 70 procent ersättning, resten får skolan hitta finansiering till själv. I Danmark får man starta skola om man uppfyller kraven, till skillnad från i Sverige där man behovsprövar efter elevunderlag. På det sättet liknar det danska skolsystemet den svenska lagen om valfrihetssystem, LOV, som medger fri etablering av vårdgivare inom vårdvalssystem.

Nederländerna – frihet inom kvotsystem

Nederländernas skolsystem är mycket välanpassat för etniska och religiösa gruppers olika behov, och möjligheterna för sådana organisationer att driva egen skola är god. De som inte faller inom ramen för religiösa grupper får det emellertid svårt – utrymmet för friskolor är nämligen kvoterat, och i dagsläget delar protestantiska och katolska grupper på cirka 60 procent av eleverna. Nya skolor behovsprövas, precis som i Sverige, och kraven för att få etableras och finnas kvar är hårda. Vinster är förbjudna och överskott måste återinvesteras i verksamheten. Till skillnad från Danmark är skolkoncerner tillåtna, och avgifterna är precis som i Sverige mycket små, frivilliga och kan subventioneras vid behov.

Skolsystemet som marknad

Ett centralt fenomen i Mats Fälts redogörelse är förekomsten, eller kanske snarare avsaknaden, av vinst i skolsystemen. Den svenska skolan, där vinsten i teorin är obegränsad, framstår som mycket liberalt. Verkligheten är en annan; i de fall där inte skolans ägare får ta ut vinst, kan de i stället ta ut vinsten genom att hyra ut ett dotterbolags lokaler till skolan för ockerpriser. Fungerar inte det kan skolan beställa andra tjänster direkt från ägarens övriga bolag, och det inte till marknadsmässiga priser.

Nationalekonomen Jonas Vlachos anförde perspektivet att skolan aldrig kan bli en renodlad marknad, och att politikerna måste inse det.

– Det är väldigt lätt att börja prata om vinst, men om man inte visualiserar problemen och vart man är på väg så är det svårt att lyckas. En ren

marknadsorientering är inte bra av flera skäl: för det första vi har väldigt tydliga samhällsmål med skolan, som ibland går på tvärs med individens önskemål. För det andra är det som individ svårt att bedöma kvalitet på skolor, och det är svårt att utkräva ansvar i efterhand om man är missnöjd.

Precis som Martin Borgs nämner Jonas Vlachos betydelsen av "valet" för att friskolesystemet ska fungera. Föräldrar och elever måste kunna välja, och välja bort, skolor, annars blir marknaden en chimär. Valet är huvudsakligen en teoretisk konstruktion, enligt Jonas Vlachos, och i realiteten styr andra faktorer än utbildningskvalitet.

– Det är inte socialt accepterat att byta skola hur som helst. Föräldrar är konservativa när det gäller sina barns utbildning och sätter gärna barnen i en skola som de vet erbjuder okej utbildning. I fallet skolan räknas "accepterad kvalitet" högst, vilket inte ger marknadsmässiga incitament att prestera ännu bättre än accepterad nivå.

Det finns flera olika åtgärder för att komma till rätta med den svenska skolans problem. Den nuvarande regeringens främsta metod är detaljreglering och tillhörande kontroll. Tydligare riktlinjer, fler nationella prov, fler och hårdare inspektioner. Enligt Jonas Vlachos är detta inte nödvändigtvis fel, men politikerna måste välja mellan vad man reglerar: ägandeformer och styrning eller detaljer i undervisning.

– Det finns en risk att ökad detaljreglering leder till negativ utveckling av kvalitet, och därför har inte skolan detaljreglerats fullt ut ännu. Två premisser gäller: 1) renodlad marknadsstyrning fungerar inte; 2) det går inte att detaljreglera skolan.

Slutsats: huvudmännens driftsform spelar roll, åtminstone om man ska tro Jonas Vlachos. Är de motiverade av kvalitet eller av vinst?

– I dag gynnas aktörer som förstår finansiella transaktioner och skatteregler, inte de som har en högkvalitativ undervisning. Det går att locka fram kvalitetsdrivna aktörer, om man bygger systemet rätt.

Enligt Jonas Vlachos finns två alternativa vägar att gå för det svenska skolsystemet. Antingen kan politikerna reglera ägandeformen och därmed se till att fokus hamnar

på kvalitet, eller så tvingas man detaljreglera. Det senare, detaljreglering, är den rådande regimen.

Anders Morin är ansvarig för välfärdsfrågor på Svenskt Näringsliv och tar det svenska skolsystemet i kärt försvar. Valfriheten är viktig, något som man enligt Anders Morin glömt bort.

– I de studerade länderna finns det bara begränsad valfrihet. Jag tycker att det svenska skolsystemet i grunden är bra, med offentligt finansierad skola.

En åtgärd som skulle förbättra det svenska skolsystemet är en regeländring gällande nyetablering. Den nuvarande situationen, där dåliga skolor tillåts vara kvar och nya inte kan startas på grund av att behovet bedöms saknas, bör avskaffas enligt Anders Morin. Däremot gillar han inte tanken på att det ska gå att starta skola helt utan tillstånd.

Anders Morin är mycket negativ till avgifter. Skolan ska vara offentligt finansierad.

– Avgifter, som i Danmark, är fel. Det kan leda till social snedrekrytering. Vad kan vi lära? Stiftelseform för offentliga skolor, med ett tydligare beställar–utförarperspektiv.

Vad behöver då svensk skola göra för att bli bättre? Anders Morin tror framförallt på hårdare reglering.

– Det ska vara lätt att stänga dysfunktionella skolor, öppen kvalitetsredovisning ska finnas, behovsprövning för skoletablering ska avskaffas.

Driftsformens betydelse

Ska det få finnas friskolor? Ska dessa få generera vinst, eller bör de endast få finnas i stiftelseform? Mats Fält konstaterade att det krävs ett större sammanhang för att exempelvis stiftelser på ett förtjänstfullt sätt ska kunna jobba med utvecklingsfrågor.

– Isolerade stiftelser åstadkommer inte mycket, eftersom de inte interagerar på samma sätt som koncerner gör. Vinsten är alltid sekundär för samhället, syftet med vinst i skolan är att driva fram utveckling och utmana systemet.

Jonas Vlachos underströk återigen att politikerna måste välja mellan att reglera övergripande driftsform eller detaljerad verksamhet. I dagsläget används inte någon av metoderna på ett adekvat sätt.

– Vinsten är en dynamisk kraft, men eftersom skolan inte är en riktig marknadsekonomi fungerar det inte optimalt, samtidigt som detaljregleringen förhindrar innovation. Hur ska vi kunna hålla händerna borta från ägandefrågan utan att detaljreglera? undrar Jonas Vlachos.

Reglering av skolan

På vilken nivå reglering av skolan ska ske är, precis som i vården, en het fråga. Var går den fina gränsen mellan innovationshämmande detaljstyrning och ojämlikhetsfrämjande slapphänthet?

– Man måste reglera rätt, hitta relevanta kvalitetsmått och utvärdera mot dessa. Kvalitetsmått ska vara allmänt kända så att aktörer som ger sig in på skolmarknaden vet svart på vitt vilka spelreglerna är. "Inom boxen" måste det finnas stor frihet. Då Skolinspektionen kommer på besök är det deras uppgift att bedöma om det som finns "inom boxen" har förutsättningarna att nå önskat resultat, säger Anders Morin.

Vad ska hända då en skola befinns hålla för låg kvalitet på sin undervisning? Anders Morin tvekar inte om att samma hårda regler ska gälla för alla.

– Skolinspektionen måste kunna stänga ner både kommunala och friskolor. Den dynamiska effektiviteten gör att nya metoder om lärande utvecklas. En förändring måste till, i dag är inte heller offentligheten benägen att stänga skolor.

Den viktigaste faktorn för en kvalitativ svensk skola

När frågan om den enskilt viktigaste faktorn för en kvalitativ svensk skola diskuterades var samtliga debattörer slående överens: lärarna.

Jonas Vlachos anförde betydelsen av att ha ett system med stark lokal autonomi i verksamheten, där man samtidigt kan hålla lärarna ansvariga för output-målen.

Anders Morin förklarade att bra lärare inte räcker. För att man ska få full effekt av lärarna behöver de rätt förutsättningar: attraktiv och kvalitetsbaserad lönesättning, ett starkt ledarskap där rektor är pedagogisk ledare samt tydliga mål för vad som är viktigt. Lärare ska få det stöd de behöver!

Mats Fält avslutade med en återblick till sitt besök i Finland. Enligt Mats Fält är det tydligt att det är lärarnas ställning, autonomi och kvalitet som gjort det finska skolsystemet framgångsrikt. Autonomi behöver inte heller vara fel. Så länge vi mäter det "rätta", kan vi lämna till lärarna att avgöra hur undervisningen ska bedrivas.

– Vi ska avskaffa vår besatthet vid olikhet i hur vi undervisar, så länge resultaten är goda!

Sammanfattning och slutsatser

Bra lärare är nyckeln till en framgångsrik svensk skola. Andra faktorer är av sekundär betydelse när det gäller att säkerställa kvalitativ undervisning. Vilka åtgärder krävs för att återupprätta lärarnas position som läkarnas motsvarighet i skolvärlden? Vad kan göra lärarkåren till den starka professionella, ansvarstagande profession som inte bara utför verksamhet på beställning utan också leder utvecklingen på sitt område?

Som så många redan konstaterat så krävs det att rätt personer, de bästa, blir lärare. Det är viktigt att vi rekryterar toppstudenter till lärarutbildningarna och att vi ger dem en högkvalitativ utbildning. Väl ute i klassrummen bör lärarna få autonomi och goda förutsättningar att fullfölja sin viktiga uppgift – att hjälpa framtida generationer i kunskapsmässig utveckling.

För att kunna rekrytera de bästa blivande lärarna krävs dock en allmän höjning av läraryrkets status. Genom ökad autonomi och en bättre utbildning kommer vi långt, men det krävs mer; bättre (och kanske differentierade) löner, tydliga kompetenskrav och ett bra ledarskap. Precis som sjukvården lider skolan svårt av brist på goda ledare och tydlig målbild. Det är dags att Sverige får rektorer med uppdraget att vara pedagogiska anförare.

Lärarna må vara ryggraden i skolsystemet, men det utesluter inte att även andra områden är av betydelse. I dagsläget finns omfattande brister i likvärdighet, som inte beror på elevernas bakgrund eller kommunernas resurstilldelning. I stället är det skolornas arbetsätt och förväntningar på sina elever som bidrar till ojämlikheterna. Det är viktigt att vi utvärderar våra skolor efter högt satta mål som är allmänt kända och accepterade. Skolor som inte levererar ska kunna reformeras, eller vid behov stängas, och detta oavsett huvudman.

Det faktum att friskolesystemet inte påverkat kvaliteten i svenska eller internationella skolsystem i någon riktning innebär inte att det saknar meriter. Tvärtom har valfrihet och alternativ andra värden än vad som kan utvärderas i internationella jämförelser av elevers kunskaper. Möjligheten att styra sin vardag,

att testa ny pedagogik och arbetssätt samt annorlunda organisationsformer är värdefull, även om den inte ger omedelbara effekter på poängsumman i internationella tester.

Referenser

Böhlmark, Anders & Holmlund, Helena (2011), *20 år med förändringar i skolan : vad har hänt med likvärdigheten?*. SNS Forskningsrapport. Stockholm: SNS förlag.

Fullan, Michael (2010), *All systems go : the change imperative for whole system reform*. Thousand Oaks, Canada: Corwin Press Inc.

Fält, Mats (2011) *Valfrihetens gränser, friskolors villkor i Danmark, Finland och Nederländerna*. Rapport, Stockholm: Timbro

Fölster, Stefan, Morin, Anders & Renstig, Monica (2009), *Den orättvisa skolan*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.

Grosin, Lennart (2004), *Skolklimat, prestation och social anpassning i 21 mellanstadieskolor*. Forskningsrapport 71. Stockholm: Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen.

Läraryrket (2010), *Perspektiv på skolan : om skolan, pengarna och likvärdigheten*. Rapport. Stockholm: Läraryrket.

McKinsey & Co (2010), *How the world's most improved school systems keep getting better*. New York: McKinsey & Co.

OECD (2002), *Education policy analysis 2002*. Paris: OECD.

Rönnbäck, Lisa (2011) *Förstatligande – ingen quickfix för skolan*. Rapport, Stockholm: Timbro